

Zgodovinski časopis

HISTORICAL REVIEW

ZČ | Ljubljana | 75 | 2021 | št. 3-4 (164) | str. 303–588

Javier Á. Domingo and Luigi Finocchietti, *Saint Jerome in Rome. Historical and Archaeological Hypotheses* • Vesna Badurina Stipčević, *Le Vite e la Traslazione di san Girolamo nei testi croato-glagolitiici* • Andrej Nared, *Der brief ist nicht ausganngen. Razmišljanja o(b) zlati buli, ki je Kranjci niso dobili* • Izidor Janžekovič, *Etmični »stereotipi« v zgodnjenovoveški Evropi: ruska in turška narodna noša* • Martin Boček, *Cunard Line and its operations within the Habsburg Monarchy* • Gary B. Cohen, *Historical Scholarship on the Habsburg Monarchy (1526–1918) in North America* • Irena Selišnik, *Status državljanstva ob nastanku nove Države SHS. Strategije izbire* • Aleš Gabrič, *Prepoved izida romana Branka Hofmana ali šestletna noč do poznega jutra*

Zgodovinski časopis

HISTORICAL REVIEW

ZČ | Ljubljana | 75 | 2021 | št. 3-4 (164) | str. 303–588

Izdaja
ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE
Ljubljana

GLASILO ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Mednarodni uredniški odbor: dr. Kornelija Ajlec (SI), dr. Tina Bahovec (SI),
dr. Bojan Balkovec (SI) (tehnični urednik), dr. Rajko Bratož (SI),
dr. Ernst Bruckmüller (AT), dr. Liliana Ferrari (IT), dr. Ivo Goldstein (HR),
dr. Žarko Lazarevič (SI), dr. Dušan Mlacović (SI) (namestnik odgovornega
urednika), dr. Božo Repe (SI), dr. Franc Rozman (SI), Janez Stergar (SI),
dr. Imre Szilágyi (H), dr. Peter Štih (SI) (odgovorni urednik), dr. Marta
Verginella (SI), dr. Peter Vodopivec (SI), dr. Marija Wakounig (AT)

Za vsebino prispevkov so odgovorni avtorji, prav tako morajo poskrbeti za
avtorske pravice za objavljeno slikovno in drugo gradivo, v kolikor je to
potrebno. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in
navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 2. novembra 2021.

Prevodi: Saša Mlacović (angleščina, nemščina)

Oblikovanje in oprema: Vesna Vidmar

Sedež uredništva in uprave: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani,
Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija, tel.: (01) 241-1200,
e-pošta: info@zgodovinskicasopis.si; <http://www.zgodovinskicasopis.si>

Letna naročnina: za leto/letnik 2021: za nečlane in zavode 32 €, za društvene člane 24 €,
za društvene člane – upokojence 18 €, za društvene člane – študente 12 €.
Cena tega zvezka v prosti prodaji je 16 € (z vključenim DDV).

Naročnina za tujino znaša za ustanove 45 €, za posameznike 35 €
in za študente 25 €.

Plačuje se na transakcijski račun: SI 56020 1 000 12083935
Zveza Zgodovinskih društev Slovenije, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana,
Slovenija
Nova Ljubljanska banka, d.d., Trg Republike 2, 1520 Ljubljana LJBAS12X

Sofinancirajo: Publikacija izhaja s finančno pomočjo Javne agencije za raziskovalno
dejavnost RS

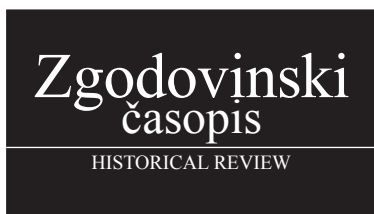
Prelom: ABO grafika d.o.o. – zanj Igor Kogelnik

Tisk: ABO grafika d.o.o., Ljubljana, december 2021

Naklada: 780 izvodov

Zgodovinski časopis je evidentiran v naslednjih mednarodnih podatkovnih
bazah: Scopus, European Reference Index for the Humanities (ERIH),
Historical Abstracts, International Bibliography of the Social Sciences,
ABC CLIO, America: History and Life, Bibliography of the History of Art,
Ulrich's Periodicals Directory, Russian Academy of Sciences Bibliographies.

<http://www.zgodovinskicasopis.si>
info@zgodovinskicasopis.si

ISSN 0350-5774	
UDK	949.712(05)
UDC	

BULLETIN OF THE HISTORICAL ASSOCIATION OF SLOVENIA (HAS)

International Editorial Board: Kornelija Ajlec, PhD, (SI), Tina Bahovec, PhD, (SI), Bojan Balkovec, PhD, (SI) (Technical Editor), Rajko Bratož, PhD, (SI), Ernst Bruckmüller, PhD, (AT), Liliana Ferrari, PhD, (IT), Ivo Goldstein, PhD, (HR), Žarko Lazarević, PhD, (SI), Dušan Mlacović, PhD, (SI) (Deputy Editor-in-Charge), Božo Repe, PhD, (SI), Franc Rozman, PhD, (SI), Janez Stergar (SI), Imre Szilágyi, PhD, (H), Peter Štih, PhD, (SI) (Editor-in-Chief), Marta Verginella, PhD, (SI), Peter Vodopivec, PhD, (SI), Marija Wakounig, PhD, (AT)

The authors are responsible for the contents of their articles, they must also secure copyrights for the published photographs and figures when necessary. Reprints of articles, photographs, and graphic material are only allowed with explicit permission of the editorial office and must be cited as sources.

The editing of this issue was completed on November 2, 2021.

Translated by: Saša Mlacović (English, German)

Design: Vesna Vidmar

Headquarters and Mailing Address: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenia, phone: +386 1 241-1200, e-mail: info@zgodovinskiasopis.si; <http://www.zgodovinskiasopis.si>

Annual Subscription Fee (for 2021): non-members and institutions 32 €, HAS members 24 €, retired HAS members 18 €, student HAS members 12 €.

Price: 16 € (VAT included).

Subscription Fee: foreign institutions 45 €, individual subscription 35 €, student subscription 25 €

Transaction Account Number: SI 56020 1 000 12083935

Zveza Zgodovinskih društev Slovenije, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Nova Ljubljanska banka, d.d., Trg Republike 2, 1520 Ljubljana LJBAS12X

Co-Financed by: Slovenian Research Agency

Printed by: ABO grafika d.o.o., Ljubljana, December 2021

Print Run: 780 copies

Historical Review is included in the following international databases: Scopus, European Reference Index for the Humanities (ERIH), Historical Abstracts, International Bibliography of the Social Sciences, ABC CLIO, America: History and Life, Bibliography of the History of Art, Ulrich's Periodicals Directory, Russian Academy of Sciences Bibliographies.

<http://www.zgodovinskiasopis.si>

info@zgodovinskiasopis.si

ISSN 0350-5774	
UDK	949.712(05)
UDC	

KAZALO – CONTENTS

Razprave – Studies

- Javier Á. **Domingo** and Luigi Finocchietti, Saint Jerome in Rome.
Historical and Archaeological Hypotheses310–326
Sveti Hieronim v Rimu. Zgodovinske in arheološke hipoteze
- Vesna Badurina **Stipčević**, *Le Vite e la Traslazione di san Girolamo nei testi croato-glagolitici*.....328–340
Vitae and Translatio Sancti Hieronymi in Croatian Glagolitic Texts
- Andrej **Nared**, *Der brief ist nicht ausgangen*.
Razmišljanja o(b) zlati buli, ki je Kranjci niso dobili342–389
Der brief ist nicht ausgangen. Contemplations about
the Golden Bull Never Received by Carniolans.
- Izidor **Janžekovič**, Etnični »stereotipi« v zgodnjemoveški Evropi:
ruska in turška narodna noša390–421
Ethnic "Stereotypes" in Early Modern Europe: Russian and Turkish
National Costumes
- Martin **Boček**, Cunard Line and its operations
within the Habsburg Monarchy422–437
Cunard Line in njeno delovanje v habsburški monarhiji
- Gary B. **Cohen**, Historical Scholarship on the Habsburg
Monarchy (1526–1918) in North America.....438–474
Proučevanje zgodovine habsburške monarhije (1526–1918)
v Severni Ameriki
- Irena **Selišnik**, Status državljanstva ob nastanku nove
Države SHS. Strategije izbire476–491
Citizenship during the Establishment of the Newly-Founded State
of Slovenes, Croats and Serbs. Strategies of Choice.
- Aleš **Gabrič**, Prepoved izida romana Branka Hofmana ali
šestletna noč do poznega jutra.....492–515
Ban on Branko Hofman's Novel or a Six-Year-Long Night
Till the Late Morning

Zapisi – Notes

- Harald Krahwinkler, »Heidenfrage und Slawenfrage« als
Forschungsthema der Missionsgeschichte.
Zu Hans-Dietrich Kahls letztem Sammelband518–528
»Pogansko in slovansko vprašanje« kot raziskovalna tema
v zgodovini misijona. O zadnjem zborniku Hansa-Dietricha Kahla
- Rok Stergar, Vasilij Melik – zgodovinar dolgega 19. stoletja
(ob stoletnici rojstva)530–535
Vasilij Melik – A Historian of the Long Nineteenth Century
(Marking the Centenary of His Birth)
- Danijela Trškan, Štefan Trojar in začetki raziskovanja pouka
zgodovine v Sloveniji (ob devetdesetletnici rojstva)536–538
Štefan Trojar and the Beginnings of Research of the History
Teaching in Slovenia (Marking the 90th Anniversary of His Birth)

Jubileji – Anniversaries

- Prof. dr. France Martin Dolinar – osemdesetletnik (Jure Volčjak)540–544
Prof. Dr. France Martin Dolinar – On the Occasion of His 80th Birthday
- Sedemdeset let Vaska Simonitija (Lilijana Žnidaršič Golec)545–548
Vasko Simoniti's 70th Birthday

V spomin – In memoriam

- Akad. prof. dr. Tomislav Raukar (Stari Grad na Hvaru, 29. 12. 1933–
Zagreb, 2. 7. 2020) (Dušan Mlacović)550–552
Acad. Prof. Dr. Tomislav Raukar (Stari Grad on Hvar, 29. 12. 1933–
Zagreb, 2. 7. 2020)
- Profesor Nobuhiro Shiba (1946–2021) (Peter Vodopivec)553–558
Professor Nobuhiro Shiba (1946–2021)

Ocene in poročila – Reviews and Reports

Jure Volčjak, Listine Nadškofjskega arhiva Ljubljana 1140–1500 (Matjaž Bizjak).....	560–561
Steiner, Philip, Die Landstände in Steiermark, Kärnten und Krain und die josephinischen Reformen. Bedrohungskommunikation angesichts konkurrierender Ordnungsvorstellungen. (1789–1792) (Filip Draženović)	562–566
Anna Procyk, Giuseppe Mazzini's Young Europe and the Birth of Modern Nationalism in the Slavic World (Marta Verginella)	567–569
Roman Hans Gröger, Oktober 1918: Ein Beitrag zum 100. Jahrestag des Völkermanifests (Rok Stergar)	570–572
Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku LIII/1 (2015), LIV/1 (2016), LIV/2 (2016) (Jože Maček)	573–578
* * *	
Navodila avtorjem prispevkov za Zgodovinski časopis	580–583
Instructions for Authors	
Letno kazalo Zgodovinskega časopisa 75, 2021	584–588
Annual Content of Zgodovinski časopis – Historical Review 75, 2021	

Razprave

Irena Selišnik
Status državljanstva ob nastanku nove
Države SHS. Strategije izbire*

Irena Selišnik, dr., doc., Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, Irena.Selisnik@ff.uni-lj.si

Status državljanstva ob nastanku nove Države SHS. Strategije izbire.

Zakonodaja avstrijske monarhije je pridobitev državljanstva določala v Občem državljskem zakoniku iz leta 1811. Po mnenju številnih zgodovinarjev je bila tako zakonodaja kot sama praksa naturalizacije v avstrijskega državljana zelo inkluzivna oziroma vključujoča. Nastanek nove države Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev je zaradi širših vseevropskih procesov spremenil to zakonodajo. V koncept reguliranja državljanstva so začele vstopati povsem nove kategorije kot rasa, nacionalna pripadnost itd. V zadnjem delu razprave bodo tako predstavljene različne odločitve in logike izbire nekaterih akterjev.

Ključne besede: državljanstvo, Kraljevina SHS, Avstro-Ogrska, zakonodaja, nacionalnost

Irena Selišnik, PhD, Assistant Professor, University of Ljubljana, Faculty of Arts, Department of History, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, Irena.Selisnik@ff.uni-lj.si

Citizenship during the Establishment of the Newly-Founded State of Slovenes, Croats and Serbs. Strategies of Choice.

The Austrian monarchy regulated the acquisition of citizenship in the Civil Code of 1811. As argued by many historians, both legislature and the practice of naturalization as an Austrian citizen were very inclusive. The establishment of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes changed this legislature due to broader all-European processes. Completely new categories, such as race, national belonging, etc., found their way into the concept of regulating citizenship. The final part of the treatise presents different decisions and logic behind the choices made by a few players.

Keywords: Citizenship, the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, Austria-Hungary, legislature, nationality.

* Članek je nastal v sklopu ERC raziskave EIRENE (Post-war transitions in gendered perspective: the case of the North-Eastern Adriatic Region), financirane s strani European Research Council under the Horizon 2020 kot Advanced Grant founding scheme [ERC Grant Agreement n. 742683].

Državljanstvo naj bi v razsvetljenski misli opredeljevalo razmerja med člani skupnosti in skupnostjo, iz njega pa naj bi izhajale socialne, politične in osebne pravice. Koncept državljanstva je bil tako v preteklosti kot sedanjosti seveda opredeljen z določenimi kriteriji, ki so določali polnopravno članstvo v skupnosti. Kriteriji so se spreminjali skozi proces demokratizacije, zlasti v času turbulentnih razmer pa so bili le-ti lahko tudi hitro oblikovani tako, da bi pripomogli k nacionalni enotnosti in lojalnosti. Seveda pa se v željah in težnjah države državljanji niso nujno prepoznali ali pa so preprosto pravno prakso prirojili svojim lastnim interesom in nikakor ne interesom vladajočih.¹

V prispevku bo predstavljen razvoj zakonodaje o državljanstvu v avstro-ogrski monarhiji in Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev. Zakonodaja avstrijske monarhije je pridobitev državljanstva določala v Občem državljskem zakoniku iz leta 1811. Po mnenju številnih zgodovinarjev je bila tako zakonodaja kot sama praksa naturalizacije v avstrijskega državljana zelo inkluzivna oziroma vključujoča. Nastanek nove države Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev je zaradi širših vseevropskih procesov spremenil to zakonodajo, ki je postajala vse bolj izključujoča.² V koncept reguliranja državljanstva so začele vstopati povsem nove kategorije kot rasa, nacionalna pripadnost, etnična samoopredelitev. Kljub precej jasno zapisani zakonodaji pa je ta dopuščala in omogočala manevrski prostor za zelo različne odločitve posameznikov, na katere je lahko vplivala tudi družina ali premoženjske koristi. Včasih pa tudi prosilčevo izpolnjevanje zakonskih kriterijev ni bilo dovolj za pridobitev državljanstva, zlasti so v tem primeru vstopali v reševanje prošenj »višji« nacionalni interesi ali vzdržnost ekonomskih razmer, ki je lahko zanemarljiva tudi nacionalno opredelitev. V zadnjem delu razprave bodo tako predstavljene različne odločitve in logike izbire nekaterih akterjev.

Avstrijsko državljanstvo

Tudi v novi državi Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev je vprašanje državljanstva določal Obči državljski zakonik (ODZ), ki je bil sprejet leta 1811 v stari monarhiji. Ta veliki zakonodajni podvig, ki je bil v pripravi skoraj več kot

¹ Von Hirschhausen, From imperial inclusion.

² Von Hirschhausen, From imperial inclusion. Kostnica, Odnos državljanstva.

šestdeset let, je prvič zbral na enem mestu številna civilnopravna pravila.³ ODZ na Slovenskem ni začel veljati takoj, saj so takrat Kranjsko in nekatere druge dežele zasedali Francozi, takoj po njihovem odhodu v maju 1815 pa je postal veljaven tudi tu. V ODZ so bili pravice državljanov in dostop do državljanstva določeni s členi v zaporedju od 29. do 32. člena. V njih so bile zapisane možnosti za pridobitev avstrijskega državljanstva, ki jih lahko umestimo v tri kategorije: po rojstvu, za ženske s poroko z avstrijskim državljanom in končno z naturalizacijo. Le-ta se je lahko zgodila z vstopom v državno službo ali po desetletnem bivanju v monarhiji. Pravice, ki so izhajale iz tega statusa, so bile: volilna pravica za državnozborske volitve in deželnozborske volitve, zaposlitev v javni upravi, naborništvo in še nekatere politične pravice, kot na primer pravica do vodenja shoda ali sodelovanje v političnih društvih.⁴

Državljanstvo se je po ODZ lahko tudi izgubilo, in sicer z izselitvijo iz monarhije ali s poroko ženske s tujim državljanom.⁵ V slednjih določilih se da prepoznati paternalistični značaj zakonodaje, ki žensk ni izenačevala z moškimi in jim je tudi v drugih členih predpisovala precej drugačen položaj od moških (od pravic varuštva nad otroki, v zakonski zvezi in družini). Ker je bilo tako državljanstvo ženske vezano na državljanstvo moškega, so se v praksi lahko zadeve zapletle z ločitvijo, predvsem pa z izselitvijo moškega v tujino.⁶ Zakonska soproga je na primer še naprej bivala v monarhiji, medtem ko je mož zaradi selitve v tujino izgubil državljanstvo, posledično ga je tako izgubila tudi ona skupaj z otroki.

V avstrijski monarhiji je status državljanstva dopolnjevala še domovinska pravica, t. i. *Heimatrecht*, in ravno ta je postala v Kraljevini SHS odločilna za pridobitev državljanstva, tako kot v drugih državah naslednicah, denimo v Italiji ali Avstriji. Domovinska pravica je bila prvič regulirana leta 1754, šla pa naj bi vsem državljanom in družinskim članom, ki so v istem mestu bivali več kot štiri leta (kasneje deset let). Domovinsko pravico so lahko prejeli le avstrijski državljani, iz nje pa so izhajale naknadne politične pravice, denimo občinska volilna pravica za določeno prebivalstvo (volivce po izobrazbi) in pridobitev socialne podpore. Domovinska pravica je bila bolj izključevalna od državljanske pravice, na njeni podlagi pa je skupnost tudi preštevala prebivalce in jih ločila na inozemce (brez državljanske pravice) – (Ausländer), tuje prebivalstvo (Fremde) in domačine.⁷ Domovinski zakon iz leta 1863, ki je veljal za vse dedne dežele monarhije, je za pridobitev domovinske pravice kot kriterij uveljavil skorajda samo rojstvo, saj je za odločanje o pripustitvi k domovinski pravici pooblastil občino, ne da bi obstajala kakršnakoli možnost negativnega ugovora.⁸ Od tedaj dalje je število tujega prebivalstva začelo v mestih, kamor se je stekalo podeželsko prebivalstvo, silovito naraščati po vsej monarhiji.⁹

³ Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*, str. 419.

⁴ *Naš društveni*.

⁵ *Občni državljanski zakonik*.

⁶ Kerbusch, *Das Staatsangehörigkeitsrecht*, str. 47.

⁷ Sturman, *Matična služba*, str. 498.

⁸ Stariha, »Z nobenim delom, str. 38.

⁹ Hahn, *Inclusion and Exclusion*.

Mnogi prebivalci občin so se tako počutili izločeni iz skupnosti: »*Oče je moral res skoraj vse življenje občutiti neugodnosti nepolnopravnega občana. Znano je, da so prišli v vsaki občini nedobrodošli gostje in da jim dajo sovaščanje ob vsaki priliki to tudi bridko občutiti. Tak neprijazen in včasih naravnost sovražen odnos je moral preizkusiti tudi naš oče. Ker je bil pristojen v Anhovo in ga županstvo v Medani ni hotelo sprejeti v občinsko zvezo, ni imel v Medani volilne pravice. Že s tem mu je bil udarjen pečat neke manjvrednosti.*«¹⁰ Občutek sprejetja v skupnost naj bi torej omogočila šele domovinska pravica oziroma lokalno državljanstvo.¹¹ Po letu 1900 je lahko vsak avstrijski državljan zaprosil za domovinsko pravico v občini, v kateri je nepretrgoma živel vsaj deset let (tudi ženske), zato se je delež domačega pristojnega prebivalstva začel povečevati.

Če je bila torej domovinska pravica zelo ekskluzivna, pogojena z milostjo občinske oblasti, ki se je včasih prek tega instrumenta hotela znebiti tudi moralno sumljivih ali »potencialnega stroška občine«, pa to ni veljalo za pridobitev državljanstva. Kakor ugotavlja von Hirschhausen,¹² je bilo med leti 1885 in 1903 v povprečju vsako leto naturaliziranih 3.000 ljudi, na prelomu stoletja pa je bila številka še večja, 6.500.¹³ Prijave za naturalizacijo so bile obdelane decentralizirano, po deželah. Le če je prišlo do pritožbe, so o upravičenosti vloge odločali na ministrstvu za notranje zadeve. Avstrijski zgodovinarji tako v glavnem ugotavljajo, da vera, spol, socialna pripadnost ali etnični izvor prosilcev za državljanstvo niso imeli vpliva na pridobitev državljanstva. Pomemben dejavnik je bilo zgolj aristokratsko poreklo in pa po avstrijski zakonodaji t. i. Weltanschauung ali svetovni nazor. Avstrijski državni uradniki so tako ugotavljali prosilčevo članstvo v političnih organizacijah, njegov svetovni nazor in ideološko pozicijo, in če je bila ta nevarna za obstoj monarhije, so bili prosilci zavrnjeni. Najbolj nevarna je bila seveda udeležba na ilegalnih demonstracijah ali udeležba v socialističnih gibanjih ali v delavskih društvih.

Kraljevina SHS in državljanstvo

Po koncu prve svetovne vojne so se v novih državah in torej v novi politični realnosti znašli številni državljani in državljanke bivše monarhije. Nova državna stvarnost pa ni navdušila vseh, številni so imele pomisleke nad tem, da bi ostali v državi, s katero se intimno niso identificirali. Po drugi strani pa se je nova država Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev (SHS) znašla pred dilemo, kako urediti državljanstvo. Avstrijska republika je v zakonu iz leta 1918 odločila, da so vsi, ki imajo domovinsko pravico v skupnosti, državljani nemške Avstrije. Toda zakon je predvidel tudi izjeme, to so bile osebe, ki niso želele priseči zvestobe avstrijski

¹⁰ Gradnik, *Zbrana dela*, str. 275.

¹¹ Kogovšek Šalomon, *Izbris*, str. 22; Baubock in Cinar, Nationality law.

¹² Von Hirschhausen, From imperial inclusion, str. 551–573.

¹³ Za Hrvaško upravne postopke o državljanstvu podobno ugotavlja I. Kosnica, Odnos državljanstva, 65.

državi in so zato izgubile avstrijsko državljanstvo. Vsi drugi državljani nekdanje dvojne monarhije, ki so stanovali v Avstriji pred letom 1914 ali so se preselili v Avstrijo po letu 1914 in so lahko dokazali domovinsko pravico drugje, so bili razumljeni kot tujci, ti so lahko zaprosili za državljanstvo v roku enega leta. Iz te prakse pa so bili izključeni prebivalci Dalmacije, Istre in Galicije, ki so dobili pravico do državljanstva le v primeru, če jim je lokalna skupnost podelila domovinsko pravico ali jim je državna avtoriteta podelila naturalizacijo. Ta ukrep je bil naperjen predvsem proti Judom iz Galicije, katerih naj bi bilo na Dunaju v jeseni 1918 – 25.000. Dalmacijo in Istro so dodali v ukrep, da ne bi bila vidna izključno protisemitska narava ukrepa.¹⁴

Avstrijski zakon iz leta 1918 je bil viden kot začasen ukrep, dokler ne bi mednarodne pogodbe uredile tega vprašanja. To se je nato zgodilo s Saintgermansko pogodbo 16. julija 1920, z njo je za določitev državljanske pravice postal ključen kraj prebivališča in domovinska pravica ali nacionalnost. V 20. členu pogodbe je bila določena izjema v primeru optantov, to so bile »osebe, ki posedujejo domovinsko pravico nekdanje avstro-ogrske monarhije in ki se razlikujejo od večine prebivalstva v smislu rase ali jezika, le te naj bi v 6 mesecih od sklenitve te pogodbe lahko optirale za Avstrijo, Italijo, Poljsko, Romunijo, Kraljevino SHS ali Čehoslovaško«. Na pogajanjih, komu dopustiti to možnost, sta se Francija in Britanija odločili za kriterij nacionalnost, ki naj bi bila v anglosaksonskem svetu in Franciji sopomenka za raso. V nemščini je rasa pomenila nekaj drugega, ni bila povezana z nacionalnostjo, pač pa s krvjo in genetiko.¹⁵

Zakonodaja Kraljevine SHS je državljanstvo deloma uredila leta 1920, torej po sklenitvi Saintgermanske pogodbe, v procesu izvrševanja mirovne pogodbe. Enaindvajsetega decembra 1920 je izšla Uredba o pridobitvi in izgubi državljanstva Kraljevine SHS z opcijo in prošnjo.¹⁶ Kraljevina SHS je podobno kot avstrijska zakonodaja ponudila možnost, da vsi prebivalci, ki so imeli domovinsko pravico, 1. januarja 1910 na teritoriju Kraljevine SHS pridobijo državljanstvo. Določala pa je tudi možnost, da vsi tisti, ki so se znašli v drugih državah naslednicah in bi si želeli državljanstva Kraljevine SHS, za to optirajo v roku šestih mesecev. Šlo je za prebivalce, ki so bili stari nad 18 let in »srbskega, hrvaškega ali slovenskega plemena in jezika«. V prošnji so morali dokazati, da je slovenski (ali srbski ali hrvaški) jezik res materni jezik in da je prosilec večč tega jezika. Prav tako so bila potrebna dokazila o pripadnosti slovenskim nacionalnim ali nacionalno-verskim organizacijam in potrdila o verodostojnosti osebe, da je optant po rodu in jeziku resnično Slovenec. V poštev je prišla tudi vsa druga dokumentacija, ki je prav tako dokazovala, da je optant po rodu in jeziku Slovenec. Zdi se, da je podobno kot v avstrijski republiki v ospredje stopila etničnost. Nacionalna pripadnost naj bi po mnenju I. Kosnice v Kraljevini SHS igrala pomembno vlogo tudi v upravni praksi ravnanja s prošnjami za državljanstvo.¹⁷ Tako naj bi zastali tudi vsi postopki

¹⁴ Von Hirschhausen, From imperial inclusion.

¹⁵ Von Hirschhausen, From imperial inclusion.

¹⁶ Uradni list deželne vlade za Slovenijo, 21. 12. 1920, št. 147, str. 705–707.

¹⁷ Kosnica, Odnos državljanstva.

naturalizacije za prebivalce Kraljevine, ki niso bili optanti in so želeli zaprositi za državljanstvo (torej osebe, ki pred letom 1910 niso imele domovinske pravice).

Za primorske Slovence je italijanski zakon določal, da se je domicil oziroma domovinskost beležila na datum 24. maja 1915, vendar pa so bile nekatere izjeme. Kljub domovinski pravici osebe iz Julijske krajine ali Tridentinske Benečije niso mogle pridobiti državljanstva, če niso bile tu rojene. Enako je veljalo za vse uradnike, ki so domovinsko pravico pridobili z javno službo.¹⁸ Za Italijane je bila tako po Rapalski pogodbi določena možnost, da se odločijo za italijansko državljanstvo še leto dni po njenem sprejemu.¹⁹ Za primorske Slovence pa je začel veljati poseben Razglas, ki je zapisal, da teče rok za optiranje Slovencev šele od ratifikacije Rapalske pogodbe dalje, torej od 2. februarja 1921.²⁰

Težnja po vzpostavljanju povezave med nacionalnostjo in državljanstvom se prepozna tudi v Zakonu o državljanstvu Kraljevine SHS iz leta 1928, ki je, kot so pisali časopisi, končno dal prednost krvnim vezem, in ne samoopredelitvi.²¹ Zakon, ki bi moral biti sprejet 1919, je tako naposled začel veljati in je tako do neke mere dopolnil Obči državljanski zakonik o domovinstvu in Saintgermainsko mirovno pogodbo, ki sta do tedaj veljala na območju bivšega avstrijskega dela v novi jugoslovanski državi. Jugoslovanska zakonodaja o državljanstvu se je začela močno navezovati na nacionalnost.²² V nekaterih vidikih se je torej zakonodaja, kot vidimo, spremenila, ne pa v vseh, paternalizem je denimo še naprej vztrajal, saj je zakon še vedno določal, da ženska s poroko izgubi svoje državljanstvo in sprejme soprogovo. Slednje načelo je denimo ostalo v veljavi tudi v socialistični Jugoslaviji.²³ Državljanstvo je kot nekoč v monarhiji omogočalo številne pravice, zlasti volilno pravico, zaposlitev v javni upravi in sodelovanje v naborništvo.

Von Hirschhausen tako ugotavlja, da so bile slednje spremembe zakonodaje, ki so poudarjale nacionalnost, posledica reakcije na kaotične nacionalne razmere v poveljnih državah; viden naj bi bil tudi vpliv mednarodne zakonodaje oz. zakonodaje drugih držav na zakonodajo držav naslednic; v vseh pa lahko prepoznamo pečat sovražnost do beguncev in težnjo etnične homogenizacije.²⁴

¹⁸ Pravica državljanstva, *Goriška straža*, 16. 12. 1920, 1; Kogovšek Šalomon, *Izbris*, str. 23.

¹⁹ *Uradni list deželne vlade za Slovenijo*, 27. 12. 1920, št. 149, Rapalska pogodba med Kraljevino SHS in Kraljevino Italijo, str. 718.

²⁰ *Uradni list deželne vlade za Slovenijo*, 12. 4. 1921, št. 37, *Razglas*, str. 198.

²¹ Zakon o državljanstvu sprejet, *Slovenec*, 5. 8. 1928, str. 1.

²² Kosnica, *Odnos državljanstva*.

²³ Kogovšek Šalomon, *Izbris*, str. 24. Po zakonu iz leta 1928 je pravico državljanstva žensk uredil 29. člen, ki je dajal pravico tuji državljanke, da je lahko pred sklenitvijo zakonske zveze pri pristojni oblasti vložila vlogo oz. po ženitni pogodbi obdržala svoje državljanstvo. Državljanke Kraljevine SHS pa so s sklenitvijo zakonske zveze s tujim državljanom izgubile svoje državljanstvo, razen če ni bilo drugače po predpisih soprobove države (AS 68, II. oddelek. Pravni položaj žene.)

²⁴ Von Hirschhausen, *From imperial inclusion*.

Študije primerov in strategije opredelitve

Premoženje

V novi državi Kraljevini SHS sta tako nekdanja domovinska pravica in vprašanje domovinske pristojnosti postala izredno pomembna. In številni so se tako kot v obdobju monarhije znašli v dilemi, kam sploh sodijo glede na domovinsko pristojnost.²⁵ Vendar pa so zadrege glede odločitve za državljanstvo bile tudi drugačne, izredno pogosto povezane s premoženjskimi koristi. O tem priča tudi odločitev družine Josipa Stritarja. Sin Milan Stritar se je namreč v avstrijski državi znašel v dilemi glede odločitve med Kraljevino SHS in Avstrijo. »*Ne vem, ampak kot je znano, sem imel v nacionalnih zadevah vedno nevtralnno mnenje, kar po mojih mešanih prednikih tudi drugače ni moglo biti. ... Zdaj pa so se zadeve radikalno spremenile. Državni uradniki nemške narodnosti so zaskrbljeni dobili na voljo, da se nacionalno opredelijo in tudi jaz sem označen. ... Jaz še vedno nisem nacionalen, ampak nevtralen kot prej ... Lahko se odločim za optiranje za slovensko nacionalnost in upam, da ta korak na Kranjskem ne bo napačno razumljen in da tej deželi lahko zagotovim veliko uporabnih uslug ...*«²⁶ Josip Stritar je nato sina začel prepričevati, naj tega ne stori »*Da se hočeš izjaviti za narodnost svojega očeta, je zelo lepo in plemenito; toda s tem bosta vendar vidva in Tvoja družina brez kruha. Kje boš potem dobil kako službo? Slovenskih visokih šol ni in z jezikom bi nikakor ne šlo. Zato je moja očetovska dolžnost, da Ti, najsi bi mi bilo še tako težko, odločno svetujem, da optiraš za nemško [narodnost], česar naravno, jaz ne morem. Če izgubiš svoje mesto tukaj, kaj potem? In še to: če jaz izgubim svojo pokojnino, kam naj se obrnemo? Ko bi Te oviralo Tvoje prvo ime, izberi si sam drugo ... Pripis: Tvoj rod je do polovice nemški in vsa Tvoja vzgoja je bila nemška; svojo izjavo lahko zagovarjaš pred Bogom in ljudmi.*«²⁷ Oče je sina uspešno prepričal, da optira za nemško narodnost. V veliki dilemi, povezani z nacionalno opredelitvijo, pa se bo znašel tudi sam Josip Stritar. Nekoliko kasneje je namreč prejel dopisnico, v kateri so ga pozvali, da se odloči za Kraljevino SHS ali Avstrijo. Josip Stritar se je v strahu pred izgubo pokojnine odločil, da »*država, ki sem ji ves čas služil, ima dolžnost, da me preskrbi za starost*« in se zato izrekel za avstrijsko državljanstvo, pri tem pa ni zamolčal svojega slovenskega porekla in pisanja literature v slovenščini.²⁸ Kraljevina SHS ga je sicer kasneje nagradila z državno (narodno) pokojnino, ki je dopolnila borno vsoto, ki jo je prejemal.²⁹ Njegov strah ni bil neutemeljen, v podobni situaciji se je denimo znašla tudi Elza

²⁵ Tak primer je denimo Anton Mitri, njegov oče je iz Vidma (Udine) prišel v Košano, kjer je bil avstrijski vojak, kasneje je preživel družino kot delavec. V Košani se je tudi poročil z domačinko, ko so bili njegovi otroci še nepolnoletni, je umrl, preostanek družine je nato zapustil Košano. Občina Košana je denimo vseeno izdala poročne zglasnice za oba sinova. AS 137, škatla 353, arhivska enota 2059-65, Dopis Antona Mitri.

²⁶ Stritar, *Zbrano delo*, str. 550.

²⁷ Stritar, *Zbrano delo*, str. 549–550.

²⁸ Stritar, *Zbrano delo*, str. 552–553.

²⁹ <http://pslk.zrc-sazu.si/sl/literarni-atlas-ljubljane/josip-stritar/>

Kastl Obereigner. Potem ko je njen mož izgubil življenje v prvi svetovni vojni, je postala češka državljanka, čeprav je bil pokojni mož rojen na ozemlju Kranjske, tu ni imel domovinske pravice. Če bi zaprosila za jugoslovansko državljanstvo, bi po njem izgubila skromno pokojnino.³⁰

Slednja težka odločitev, zelo povezana z materialnimi koristmi, zagotovo ni edina. Iz Sv. Jurija ob Pesnici so tako poročali: »... bil pa je Slovincem vedno naklonjen in je bil pred prevratom edini Nemec v Sv. Juriju ob Pesnici, ki se je zoperstavil nameri Schulvereina, zgraditi v Sv. Juriju šulferajnsko šolo. ... Klug je Nemec in ne zna slovenski. Svoje otroke pa vzgojuje popolnoma v jugoslovanskem duhu, govore vsi lepo slovenski. Najstarejši otrok je 12 let star. K. ne zaprosi za naše državljanstvo, ker ima tudi v Avstriji eno posestvo, nadalje pa je njegov brat, ki je veleposestnik pri Grazu, zapisal celo premoženje starejšemu/ dvanajstletnemu/ fantu. Ker so otroci še mladoletni, postali bi, ako Klug že sedaj pridobi naše državljanstvo, vsi naši državljani, kar pa hoče preprečiti tako dolgo, da dobi starejši sin posestvo v Avstriji.«³¹

V arhivih najdemo tako kar nekaj primerov oseb, ki so se hkrati optirale za dve državi in tudi položile dve zaobljubi.³² Eden bolj zanimivih primerov je bil uradnik, ki je v Kraljevino prišel iz Gorice, sicer rojen v Zagrebu, je novo službo dobil na okrajnem glavarstvu v Brežicah. Na svojem delovnem mestu je nato hitro zaprosil za bolniški dopust z utemeljitvijo, da trpi za nevrastijo, živčno boleznijo. Bolniški dopust je začel aprila 1919 in ga nadaljeval tudi v letu 1920, tedaj naj bi se tudi zdravil v sanatoriju v Salzburgu. Ker se kljub poizvedbi nadrejenih z bolniškega dopusta ni javil, neznano pa je bilo tudi njegovo prebivališče, je slovenska oblast spraševala po njem v Avstriji in ugotovila, da je tam nastopil službo v državni upravi, kar je posledično pomenilo, da je torej ponovno zaprosil za državljanstvo, samo tokrat za avstrijsko.³³ Podobno je tudi Oton Merk ugotavljal, da je »vsled osebnih doživetij vznemirjen ... odločil vstopiti v službo nemške Avstrije«, ker pa iz Avstrije dolgo ni bilo odgovora, je bil zdaj pripravljen prevzeti službo v Kraljevini SHS.³⁴ Vloge, ki so jih obravnavali, so preverjale tudi predvojno ravnanje prisilcev in njihove motive za nacionalno opredelitev, tako sta se denimo Ivan Prah in Jožef Suppanz navkljub svojemu slovenskemu pokolenju priznavala pred ustanovitvijo nove države zaradi »osebnih koristi v nemški tabor«.³⁵

³⁰ Hribar idr., Elza Kastl, str. 31.

³¹ SI AS 60-66. Spomenica Štajerskih Nemcev, škatla 8, Okrajno glavarstvo Maribor.

³² SI AS 66, škatla 4. I. D. se je tako zaobljubil 18. 11. 1918 Avstriji, 31. 12. 1918 pa še Kraljevini Jugoslaviji.

³³ SI AS 16-IV-2-42. Uradništvo 1921, škatla 75.

³⁴ SI AS 16-IV-2-40. Uradništvo 1919, škatla 73, Kočevje 31. 3. 1919.

³⁵ SI AS 66, škatla 2, Poverjetništvu za pravosodje 14. 1. 1919.

Vpliv družine in rodne grude

Številni Nemci po poreklu so se ob ustanovitvi nove države brez težav opredelili za Kraljevino SHS. Elvira Dolinar, rojena Sittig v nemški protestantki družini,³⁶ se je navdušila nad slovenstvom v času obiskovanja učiteljišča.³⁷ Leta 1927 se je tako spominjala, da so bile na učiteljišču večinoma Nemke, »*le malo Slovenk nas je bilo*«,³⁸ kar kaže na njeno popolno identifikacijo s slovenstvom že za časa šolanja in verjetno nekonfliktnost bivanja in identificiranja s Kraljevino SHS. Podobno slovensko se je orientirala tudi njena sestra, prav tako učiteljica, Olga Sittig, ki naj bi v času plebiscita sodelovala pri Koroški zori, glasilu Zveze ženskih društev za Koroško.³⁹ Številni drugi pa so novo državo sprejeli izrazito zadržano, kot nujnost, ki jo je za seboj potegnila pripadnost deželi Kranjski. Podpolkovnik Karl Kastl je tako z okorno pisavo, nevajeno slovenščine, pisal je običajno v nemški gotici, podal zaobljubo Petru Prvemu, Kralju Kraljevine SHS.⁴⁰ Poudarjeno zvestobo družine rodni grudi Kranjske, ki se je znašla v novi Kraljevini, je moč prepoznati v marsikateri prošnji. Karol Ekel je tako zapisal: »*Moj stari oče Anton Ekel je služboval blizu 30 let kot mestni blagajnik pri mestnem magistratu v Ljubljani, moj oče Josip Ekel je služboval nad 40 let kot politični uradnik na Kranjskem ...*«⁴¹ Viljem baron Rechbach je argumentiral: »*Rojen 1866 v Ljubljani, izhajam iz domače rodbine, ki biva že več stoletij na Kranjskem in Koroškem. Moj oče je bil deželno sodni svetnik v Ljubljani, ki je 40 let služboval na Kranjskem. Moj stari oče od očetove strani je bil okrajni glavar v Novem mestu, moj stari oče od matrne strani, pl. Sceusceustel, je bil predstojnik okrožne sodnije v Novem mestu.*«⁴²

Nekatere pa je k odločitvi za državljanstvo prepričala družina. Tako so posamezniki za svojo prenagljeno odločitev za optiranje za Avstrijo okrivili svoje sorodnice. Anton Grafenauer je svojo zaobljubo nemški Avstriji podpisal le zato, ker je bila njegova žena domačinka iz okolice Gradca in naj bi od tam dedovala manjše premoženje. Grafenauer utemeljuje, da te zaobljube nikoli ne bi storil, če bi izrecno pisalo, da je zaobljuba Avstriji tudi priznavanje k nemški narodnosti. Njegovo narodnostno čustvo je namreč slovensko in tudi njegova družina je povsem slovensko orientirana. Če bi sprejel nemško narodnost, bi širša rodbina z njim pretrgala stike.⁴³ Medtem ko naj bi sodni uradnik Pavliček postal nemško usmerjen le zaradi svojega tasta, »*Dr. Pavliček je namreč zet umrlega nemškutarja in velikega renegata Terschnik-a. ta mož je hujskal svojega zeta v narodni prepir. Da se je dr. Pavliček dal zapeljati in je storil kot mlad mož in zet bogatega Terschnik-a marsikatero bedarijo mu jaz ne zamerim toliko, ker je bil v to prisiljen, sicer bi mu*

³⁶ Pacek, *Ko spregovorijo matične*, str. 79.

³⁷ Faganeli in Seljak, *Intervju*.

³⁸ Govekar, *Slovenska žena*, 214.

³⁹ Bahovec, »Cvenkljeva gospodinja«, str. 157–175.

⁴⁰ Hribar, Karl Kastl, str. 157.

⁴¹ Glej primere: SI AS 16, IV 2 40, Uradništvo 1919, škatla 73, dopis 2. 1. 1919.

⁴² SI AS 16, IV 2 40, Uradništvo 1919, škatla 73, Viljem baron Rechbach.

⁴³ SI AS 66, škatla 2, Okrajno sodišče na Vranskem, 20. prosinca 1919.

Tershnig ne dal hčer za ženo.«⁴⁴ Drugi so kot argument za podpis navajali, da so želeli poskrbeti za šolanje svojih otrok, »s premestitvijo v Gradec, kjer se otroci šolajo«, bi bilo življenje lažje.⁴⁵ Nova politična situacija je marsikoga spravila v veliko stisko, tudi psihično.⁴⁶ Nekateri so bili zapeljani tudi od svojih predstojnikov, ki so jim stvari narobe tolmačili.⁴⁷

Vsekakor slednja pričevanja pričajo o izredni fluidnosti razumevanja nacionalne opredelitve, ki jo morda najbolj pooseblja ravno črtica Prežihovega Voranca, Dobro jutro, »*Bil sem že toliko razvit, da sem ljudi poznal, kdo izmed domačinov drži z Nemci, kdo pa s Slovenci. Če sem srečal na cesti kakega Slovenca, sem ga pozdravil po slovenski, če pa sem srečal kakega nemškega privrženca, sem ga redno pozdravljal po nemški.*«⁴⁸ Naslovljenec pozdrava je hitro prepoznal nacionalno opredelitev pozdravljajočega, toda identificiranje pošiljatelja pozdrava kot nemškega ali slovensko opredeljenega je bilo odvisna zgolj od situacije (kdo je bil trenutni mimoidoči), in nikakor ne pokazatelj njegove ponotranjene opredelitve. Enako vprašanje bi tako veljalo tudi za državljanske vloge, torej do kakšne mere so prošnje dejansko reflektirale intimno odločitev o nacionalni opredelitvi oziroma koliko so bile odvisne od situacije.

Nacionalni interes

V dneh po uradnem koncu prve svetovne vojne so po vsem slovenskem ozemlju nastajali Narodni sveti. Narodni svet je bil ustanovljen v Trstu (vodil ga je Josip Vilfan, v njegovem imenu pa nastopa tudi Fran Vodopivec), Gorici, nastala sta Narodni svet za Štajersko in Narodni svet za Koroško.⁴⁹ Podružnice narodnih svetov so nastajale v večini slovenskih krajev in občinah.⁵⁰ Kot piše Balkovec, narodni sveti niso bili organi oblasti, so pa oblast v prevratnih časih vseeno vzeli v svoje roke, tudi zato so bili že 5. novembra 1918 pozvani, naj se izogibajo oblastnih postopkov.⁵¹ Vendar pa v nekaterih arhivskih fondih zasledimo sledi njihovega nemotenege delovanja tudi po tem datumu.⁵² Narodni sveti so tako priporočali uradnike za namestitev in jamčili za narodnost prosilca.⁵³ Zlasti pomembno vlogo v tem oziru je imel Narodni svet za Trst.

⁴⁴ SI AS 66, škatla 2, Gospodu predsedniku okrožnega sodišča v Celju, 20. 2. 1919, Pismo Sim. Sekirmiga nadučitelja.

⁴⁵ SI AS 66, škatla 2, št. spisa 1020.

⁴⁶ SI AS 16-IV-2-39. Uradništvo 1918, škatla 72, Mathias Friderik, Visoka narodna vlada 10. 1. 1919.

⁴⁷ SI AS 66, škatla 2, dopis 22. 1. 1919.

⁴⁸ Prežihov, Dobro jutro.

⁴⁹ AS 60-82, Gradivo za sejo narodne vlade, škatla 9.

⁵⁰ AS 60-82, Gradivo za sejo narodne vlade, škatla 9.

⁵¹ Balkovec, »Otresli smo, str. 109.

⁵² SI AS 60-101, Notranje razmere v jugoslovanskem delu Slovenije, škatla 18.

⁵³ SI AS 16-IV-2-39, Posredovanje za Riharda Koropca; SI AS 60-101, Notranje razmere v jugoslovanskem delu Slovenije, škatla 18; SI AS 66, Odslovitve uradnikov nemške narodnosti in prošnje Slovencev za premestitev, škatla 4, Narodni svet Borovlje, 5. 9. 1919.

Narodni svet v Trstu (13. 9. 1918) je bil ustanovljen v istem obdobju kot Pokrajinski narodni svet za Gorico (13. 9. 1918), vendar pa je bil zadnji že 14. novembra 1918 razpuščen, z upanjem, da se bo preoblikoval v nekako poverjeništvu Kraljevine SHS, kar se ni zgodilo.⁵⁴ Še v istem mesecu nekoliko prej je bil po spominih Lava Čermelja 2. novembra 1918 razpuščen tudi Narodni svet za Trst,⁵⁵ toda le-ta je svoje delo nadaljeval ilegalno,⁵⁶ od leta 1920 pa v vrstah političnega društva Edinost, s katerim je slovenska oblast prav tako bila v stalnih stikih.⁵⁷ Italijanska vlada je sicer imela na meji s Kraljevino poostren nadzor, saj so vojaki železniškim potnikom »preiskali vse žepe in jim odvzeli vso pošto, ki so jo nosili s seboj.«⁵⁸ Na ta način je italijanska oblast želela prekiniti pošto med narodnim svetom v Trstu in jugoslovansko oblastjo. Toda stiki med oblastjo v Jugoslavijo in Narodnim svetom so se ohranjali prek zanesljivih oseb, ki so tajno prek meje prenašale dokumente in pošto, povezano zlasti s prošnjami beguncev.⁵⁹

Nasilje nad Slovenci se je začelo takoj po zasedbi italijanskih sil, čeprav so nove oblasti leta 1918 obljubile spoštovanje slovenske tradicije in kulture.⁶⁰ Italijanske patrolje so kmalu po zasebnih hišah začele pobirati slovenske zastave, slovenske najemnike kljub plačanim najemninam odslovile, vsem, ki so na svojih rokavih nosili trak v slovenskih barvah, pa grozile s smrtjo.⁶¹ Začela se je gonja proti slovenskim intelektualcem, te so pospešeno aretirali in jim grozili z internacijo.⁶² S smrtjo so denimo grozili tudi učiteljicama, ki sta razobesili slovensko in hrvaško zastavo.⁶³ Že v novembru leta 1918 naj bi se po ulicah slišalo vpitje: »*Abbasso la Jugoslavia, abbasso i sciavi!*«⁶⁴ Kot piše Gorazd Bajc, je uprava po navodilih generalštaba in vlade že leta 1919 začela spodbujati izražanje italijanstva in zatirati izražanja slovenstva.⁶⁵ Vzporedno s tem pa je začela delovati tudi fašistična stranka, ki je imela svoje oddelke tudi v Gorici in Trstu.⁶⁶ Številni ukrepi so bili, kot ugotavlja tudi Marta Verginella, v prvi vrsti uperjeni proti intelektualcem

⁵⁴ AS 60-82, Gradivo za sejo narodne vlade, škatla 9; Kacin Wohinz, *Primorski Slovenci*, 26, 44.

⁵⁵ Čermelj, *Spomini*, 97.

⁵⁶ SIAS 66, Odslovitev uradnikov nemške narodnosti in prošnje Slovencev za premestitev, škatla 4, Srečko Vodopivec, 11. 7. 1919, Italijani so tedaj prestregli kurirsko tajno pošto, kar je ogrozilo delovanje sveta. Zlasti pošiljanje izjav o nameščencih. Glej tudi: Bajc in Pelikan, *Od konca prve*, 66.

⁵⁷ SIAS 66. Odslovitev uradnikov nemške narodnosti in prošnje Slovencev za premestitev, škatla 4, Dopis predsedstva pokrajinske uprave, 2. 8. 1921.

⁵⁸ AS 60-82, Gradivo za sejo narodne vlade, škatla 9, Narodni svet v Ljubljani, 19. 11. 1918, Potnikom.

⁵⁹ SIAS 66. Odslovitev uradnikov nemške narodnosti in prošnje Slovencev za premestitev, škatla 4, Dragi Mirko, 23. 2. 1920. Bajc in Pelikan, *Od konca prve*, 67.

⁶⁰ Pirjevec, »Trst je naš!«, 99.

⁶¹ AS 60-82. Gradivo za sejo narodne vlade, škatla 9, Poročilo iz Gorice, 19. 11. 1918.

⁶² AS 60-82. Gradivo za sejo narodne vlade, škatla 9, Ljubljana 18. 11. 1918. Glej tudi: Pirjevec, »Trst je naš!«, 99.

⁶³ AS 60-82. Gradivo za sejo narodne vlade, škatla 9, Kaštel, 21. 11. 1918.

⁶⁴ AS 60-82. Gradivo za sejo narodne vlade, škatla 9, Ljubljana, 19. 11. 1918.

⁶⁵ Bajc, Fašistična zakonodaja, 22.

⁶⁶ Bajc in Pelikan, *Od konca prve*, 71.

in izobražencem, tudi slovenskim uradnikom.⁶⁷ Na položaj uradnikov je vplivala tudi uredba s 15. aprila 1919, ki je za kriterij izvrševanja službe postavila lojalnost državi, to pa je bil zelo raztegljiv pojem, ki ga je oblast interpretirala po svoji volji. Po Mussolinijevem prihodu na oblast so sledili odloki v letu 1923, ki so še pospešili odpuščanje slovenskih in hrvaških uslužbencev, ker niso ponujali zadostnega jamstva za lojalno izpolnjevanje službe.⁶⁸ Mnogi uradniki tako v svojih pismih izpričujejo težke razmere, »da se bojijo za svoje življenje ali sploh zapustiti hišo«.⁶⁹

Toda Narodna vlada je vztrajala, da naj Slovenci ostanejo na zasedenem ozemlju in tako želela odgovoriti na pritiske Avstrije in Italije, da se iz zasedenega ozemlja prežene vse slovensko izobraženstvo.⁷⁰ Tako naj bi se vse preselitve Slovencev, zaposlenih v javni upravi, zgodile šele z dovoljenjem Narodnega sveta v Trstu, ki ga je vodil J. Vilfan.⁷¹ F. Vodopivec, tudi sam iz bivšega avstrijskega Primorja in vodja Urada za zaščito beguncev, je zapisal mnenje, ki ga je po vsej verjetnosti delil z Narodnim svetom v Trstu, in v njem argumentiral uradna stališča Narodnega sveta v Trstu: »*Ko se tam vpeljujejo italjanski zakoniki, kar je pričakovati, kdo pojde tedaj našemu ljudstvu na roko, ako ravno ne sodniki? Kdo bode uvajal nove zakone s primernim upoštevanjem dosedanjih razmer, kdo jih bode prevajal, ako ne ravno sodniki, ki so ostali na svojih delovnih mestih?*«⁷² Narodni svet iz Trsta je tudi v letu 1919 vedno znova opozarjal, da naj slovenska oblast sprejema v svoje vrste le tiste uradnike, ki imajo dovoljenje sveta, ali jim grozi internacija, ali se umaknejo grozeči premestitvi v notranjost Italije.⁷³

Nič čudnega, da so nekateri slovenski uradniki imeli vsega dovolj in brez dovoljenja in pogajanja z Narodnim svetom v Trstu odpotovali v Jugoslavijo. Tak je bil denimo primer Ivana Dougana, ki je kratko malo spakiral svoje pohištvo in sedem otrok ter odšel prek meje.⁷⁴ V večini pa so odšli najprej tisti, ki so imeli malo možnosti za pridobitev italijanskega državljanstva in jih italijanska oblast ni zaposlila. Primorci, ki so že službovali v Jugoslaviji, pa se nikakor tja niso želeli vrniti.⁷⁵ Pri tem velja omeniti, da včasih tudi priporočilo političnega društva Edinosti ni bilo dovolj za zaposlitev v Jugoslaviji, tak primer je bila denimo Olga Hlače. Edinost ji je izdala pozitivno mnenje in zapisala: »*Ta mladenka res zasluži, da bi*

⁶⁷ Verginella, *Meje drugih*, 80.

⁶⁸ Bajc, Fašistična zakonodaja, 30.

⁶⁹ SIAS 66. Odslovitev uradnikov nemške narodnosti in prošnje Slovencev za premestitev, škatla 4, prošnja kancelista Angela Remca.

⁷⁰ *Sejni zapiski I. del*, str. 191.

⁷¹ SIAS 16-IV-2-40. Uredništvo 1919, škatla 73, Državni uslužbenci slovenske narodnosti v Trstu, 14. 4. 1919.

⁷² SIAS 66. Odslovitev uradnikov nemške narodnosti in prošnje Slovencev za premestitev, škatla 4, Alojzij Žigon sodnik v Podgradu, Ljubljana 2. prosinca 1920.

⁷³ *Sejni zapiski Narodne vlade 2. del*, str. 339.

⁷⁴ SIAS 66. Odslovitev uradnikov nemške narodnosti in prošnje Slovencev za premestitev, škatla 4, Ivan Dougan.

⁷⁵ SIAS 66. Odslovitev uradnikov nemške narodnosti in prošnje Slovencev za premestitev, škatla 4, Predsedništvu deželne vlade Uradu za zaščito beguncev, Gašper Jesenovec, Alojzij Črnigoj.

enkrat prišla do mirnega življenja. Naši stvari v Kopru ne koristi nič.«⁷⁶ Njeno zaposlitev je priporočal tudi Urad za zaščito beguncev, toda kljub temu da je bila odslovljena iz političnih razlogov in dve leti ni mogla dobiti službe v Italiji, je bil odgovor suhoparen, »je tuja državljanica« in je tako ne moremo sprejeti v službo. Ugotavljali so, da je podobne delovne sile na pretek in kot Primorka ne more imeti prednosti.⁷⁷ Slednje izkazuje dejstvo, da včasih tudi nacionalna samoopredelitev ni bila dovolj, niti vsa dokumentacija, ki bi zadoščala vlogi za optiranje k novi jugoslovanski državi. Nacionalni interes in kasneje vse slabše gnotne razmere za prihajajoče primorske begunce so vplivali tudi na uspeh pri pridobitvi državljanstva. O tem denimo govori tudi pričevanje Nuše Kerševan: »Naš problem je bil to, da nismo dobili jugoslovanskega državljanstva, ker smo bili pravzaprav begunci iz Italije. Moj oče je imel za celotno družino le dovoljenje za bivanje, ki ga je moral pri pristojnem organu vsako leto podaljševati. Pogoja za pridobitev tega dokumenta sta bila zaposlitev in stanovanje.«⁷⁸ Kraljevina SHS je na vsak način želela znižati izdatke za primorske begunce v državi, še zlasti pa so se razmere zanje zaostriale po letu 1937, ko politični begunci iz Julijske krajine niso več prejeli nobene državne podpore.⁷⁹ V slednjih primerih se zdi, da je politika vplivala tudi na pravne postopke in tako večala razkorak med prakso in zakonodajo, po drugi strani pa so se temu trendu pridružile tudi druge države, ki so sprejele v dvajsetih in tridesetih letih zakone, povezane z denaturalizacijo nekaterih državljanov, ali pa so začele zelo omejevati pravice političnih beguncev.⁸⁰

Zaključek

Čeprav je bila zakonodaja o pridobitvi državljanstva razmeroma jasna, pa se v praksi kažejo razmere, ki za številne prosilce niso bile enoznačne. Nekateri so imeli težave s samorazumevanjem zakonodaje, drugi so sprejemali odločitve pod vplivom družine ali svojih nadrejenih. Številni so tehtali materialne koristi, v nekaterih primerih je prišlo do kombinacije več dejavnikov, na končno izbiro pa je v nekaterih primerih vplivala tudi politika države, ki si novih prišlekov ni želela v velikem številu, pa čeprav so ti pripadali pravemu »plemenu«. Nekateri prosilci so bili zadovoljni z razmerami v stari monarhiji in se v novih nacionalnih državah niso najbolje počutili, poleg tega so bili nekateri nacionalno indiferentni,⁸¹ v smi-

⁷⁶ SIAS 66. Odslopitev uradnikov nemške narodnosti in prošnje Slovencev za premestitev, škatla 4, Dopis predsedstva pokrajinske uprave z dne 2. 8. 1921.

⁷⁷ SIAS 66. Odslopitev uradnikov nemške narodnosti in prošnje Slovencev za premestitev, škatla 4, Predsedništvu d.s.v. v Ljubljani, 5. 2. 1921.

⁷⁸ Povzeto po Krašovec, Primorski priseljenci, str. 189.

⁷⁹ Krašovec, Primorski priseljenci, str. 201, 207.

⁸⁰ Holborn, The legal status, 680.

⁸¹ Za več na temo nacionalne indiferentnosti glej: van Ginderachter in Fox, *National indifference*. Pri uporabi pojma nacionalna indiferentnost moramo biti pazljivi in ločiti a-nacionalno vedenje, različne prakse (bilingvizem, poroke med člani različnih nacionalnih skupnosti) in pripisovanje lastnosti populaciji, ki ni preveč navdušena nad delom nacionalnih aktivistov.

slu, da jih nacionalna opredelitev ni zanimala, drugi pa so želeli svoje nacionalno prepričanje preprosto spremeniti. Vseeno pa je odločitev za državljanstvo za seboj potegnila posledice, zlasti za »tujerodne« obrtnike, ki svojih poslov v novi državi niso smeli širiti oziroma niso smeli oddajati prostorov v najem, za državne uradnike in vse zaposlene v javni upravi (vključno z železnico), za katere je bila lojalnost državi ključni kriterij, da so ohranili službe. Nekateri industrijski obrati in velike trgovske družbe pa so prišli zaradi tujih lastnikov pod premoženjski nadzor novoustanovljene državne institucije, kar je končno pripeljalo v njihovo nacionalizacijo.⁸²

Viri in literatura

Arhivsko gradivo

Arhiv Republike Slovenije:

- Deželno predsedstvo za Kranjsko (1791-1918). SIAS 16-IV-2-39. Uradništvo 1918, škatla 72.
- Deželno predsedstvo za Kranjsko (1791-1918). SIAS 16-IV-2-40. Uradništvo 1919, škatla 73.
- Deželno predsedstvo za Kranjsko (1791-1918). SIAS 16-IV-2-42. Uradništvo 1921, škatla 75.
- Kraljevska banska uprava Dravske banovine. SI AS 68, II. oddelek.
- Okrajno glavarstvo Radovljica (1819-1941). AS 137, škatla 353, arhivska enota 2059-65.
- Pokrajinska uprava za Slovenijo, Oddelek za pravosodje, 1913-1924. SI AS 66, škatla 4.
- Pokrajinska uprava za Slovenijo. Predsedstvo (1918-1924). AS 60-66, Spomenica Štajerskih Nemcev, škatla 8.
- Pokrajinska uprava za Slovenijo. Predsedstvo (1918-1924). AS 60-82, Gradivo za sejo narodne vlade, škatla 9.
- Pokrajinska uprava za Slovenijo. Predsedstvo (1918-1924). SI AS 60-101, Notranje razmere v jugoslovanskem delu Slovenije, škatla 18.

Objavljeni viri:

- Čermelj, Lavo, Spomini na moja tržaška leta. Ljubljana: Slovenska matica, 1969.
- Govekar, Minka. *Slovenka žena*. Ljubljana, Splošno slovensko društvo, 1927.
- Gradnik, Alojz. *Zbrana dela. Knjiga 5*. Maribor: Litera, 2008.
- Naš društveni in shodni zakon. Za praktično uporabo razložil dr. Viljem Schweitzer*. Ljubljana: Slovenska krščanska zveza, 1902.
- Občni državljanski zakonik*. Ljubljana: Tiskovna zadruga, 1928.
- Sejni zapiski Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in deželnih vlad za Slovenijo 1918-1921. 1. del: Od 1. nov. 1918 do 26. feb. 1919*. Ljubljana, 1998.
- Sejni zapiski Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in deželnih vlad za Slovenijo 1918-1921, 2. del: Od 28. feb. 1919 do 5. nov. 1919*. Ljubljana, 1999.
- Stritar, Josip. *Zbrano delo, Deseta knjiga. Pisma 1872-1923*. Ljubljana: DZS, 1957.
- Uradni list deželne vlade za Slovenijo*.

Časopisni viri:

- Goriška straža*
- Slovenec*

⁸² Matić, Konec prve.

Literatura

- Bahovec, Tina: »Cvenkljeva gospodinja« in koroški »nudeljni«. O oblikovanju spolne in narodne identitete na slovenskem Koroškem v 20. stoletju. Dragica Čeč in Branko Šuštar (ur.), *Socialna in kulturna zgodovina hrane*. Ljubljana, 2016, str. 157–175.
- Bajc, Gorazd in Pelikan, Egon. Od konca prve do začetka druge svetovne vojne (1918–1941). *Na oni strani meje. Slovenska manjšina v Italiji in njen pravni položaj: Zgodovinski in pravni pregled 1866–2004*. Koper, 2004, str. 59–92.
- Bajc, Gorazd. Fašistična zakonodaja in Slovenci med obema vojnoma. *Acta Histriae* 11, št. 2 (2003), str. 19–40.
- Balkovec, Bojan. »Otresli smo se vas, ki ste nas zatirali«. *Slovenski prelom 1918*. Ljubljana, 2019, str. 105–116.
- Baubock, Rainer in Dilek Cinar, Nationality Law and Naturalisation in Austria. *Towards A European Nationality: Citizenship, Immigration and Nationality*. Palgrave Macmillan, 2001, str. 255–272.
- Faganeli, Maja in Kristina Seljak. *Intervju o Elviri Dolinar*. Opravljen pri predmetu Zgodovina žensk. Šolsko leto 2016/17.
- Ginderachter van, Maarten in Jon Fox (ur.). *National Indifference and The History of Nationalism in Modern Europe*. London in New York: Routledge, 2018.
- Hahn, Sylvia. Inclusion and Exclusion of Migrants in the Multicultural Realm of the Habsburg State of Many Peoples. *Histoire sociale – Social History* 32 (2001), str. 307–324.
- Hirschhausen von, Ulrike. From imperial inclusion to national exclusion: citizenship in the Habsburg monarchy and in Austria 1867–1923. *European Review of History—Revue europeenne d'histoire* 16, št. 4 (2009), str. 551–573.
- Holborn, Louise W. The Legal Status of Political Refugees, 1920–1938. *The American Journal of International Law*, 32 (1938) št. 4, str. 680–703.
- Hribar, Angelika idr. *Elza Kastl Obereigner (1884–1973)*. Ljubljana: Mestni muzej Ljubljana, 2018.
- Hribar, Angelika. Karl Kastl (1848–1920), njegova družina in javno delovanje v Ljubljani. *Moja doživetja z bojnega pohoda*. Ljubljana, 2016, str. 137–162.
- Kerbusch, Vanessa: Das Staatsangehörigkeitsrecht in der Österreich – Ungarischen Doppelmonarchie (Citizenship in the Austro-Hungarian Monarchy). *Journal on European History of Law*, 4, št. 2 (2013), str. 41–52.
- Kacin Wohinz, Milica. *Primorski Slovenci pod italijansko zasedbo*. Maribor in Trst, Založba obzorja, Založništvo tržaškega tiska, 1972.
- Kogovšek Šalomon, Neža. *Izbris in (ne)ustavna demokracija*. Ljubljana: GV Založba, 2012.
- Kosnica, Ivan: Odnos državljanstva i nacionalne pripadnosti u Kraljevini SHS/Jugoslaviji. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 68 (2018), str. 61–83.
- Krašovec, Teja. *Primorski priseljenci v Ljubljani med obema svetovnjima vojnoma*. Doktorska disertacija. Koper, 2016.
- Matić, Dragan. Konec prve svetovne vojne – dokončni zaton nemštva na Slovenskem. *Slovenski prelom 1918*. Ljubljana, 2019, str. 229–230.
- Pacek, Karl. *Ko spregovorijo matične knjige: družbena zgodovina mesta Krško med letoma 1850 in 1918 v luči matičnih knjig*. Diplomsko delo. Ljubljana, 2014.
- Pirjevec, Jože. »Trst je naš!«. Boj Slovencev za morje (1848–1954). Ljubljana: Nova revija, 2007.
- Prežihov, Voranc. Solzice. Dosegljivo na: <https://sl.wikisource.org/wiki/Solzice> (1. 12. 2020)
- Stariha, Gorazd. »Z nobenim delom se ne pečajo, le z lažnivo beračijo!«: Odgon kot institucija odvracjanja nezaželenih. *Zgodovina za vse* 14, št. 1 (2007), str. 37–76.
- Sturman, Roberto (Robi). Matična služba in občinski popisi prebivalstva v Trstu (1859–1875). *Kronika* 67, št. 3 (2019), str. 497–512.

- Verginella, Marta. *Meja drugih: primorsko vprašanje in slovenski spomin*. Ljubljana: Modrijan, 2009.
- Vilfan, Sergej. *Pravna zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Slovenska matica, 1996.
- Znanstvenoraziskovalni center SAZU. Prostor slovenske literarne kulture. Literarni atlas Ljubljane. <http://pslk.zrc-sazu.si/sl/literarni-atlas-ljubljane/josip-stritar/> (1. 12. 2020) toвне vojne.

SUMMARY

Citizenship during the Establishment of the Newly-Founded State of Slovenes, Croats and Serbs. Strategies of Choice.

Irena Selišnik

The article will demonstrate the development of legislature related to citizenship in Austria-Hungary and in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. The Austrian monarchy regulated the acquisition of citizenship in the Civil Code of 1811. As argued by many historians, both legislature and the practice of naturalization as an Austrian citizen were very inclusive. Due to broader all-European processes the establishment of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes changed this legislature, which became increasingly exclusive. Completely new categories, such as race, national belonging, ethnic self-definition, were introduced to the concept of regulating citizenship. Despite having been fairly clearly worded, the legislature allowed for and enabled room for manoeuvre for individuals' contrasting decisions, which could be influenced by their families or pecuniary reasons as well. Occasionally, applicants were denied citizenship even though they met the legal conditions. In that case "higher" national interest came into play, as did abstinence of economic circumstances, which could disregard one's national identification and cause the authorities to decide against it. The final part of the treatise presents different decisions and logic behind the choices of a few players that bear witness to various possibilities and situations at the end of World War I.

ISSN 0350-5774

9 770350 577002

ZČ | Ljubljana | 75 | 2021 | št. 3-4 (164) | str. 303–588